

УЛАСНЫ НАЗОЎНІК ЯК СРОДАК ВЫРАЖЭННЯ ПАДТЭКСТУ (НА МАТЭРЫЯЛЕ П'ЕС А.МАКАЁНКА)

Падтэкст - думка ці пачуццё, непасрэдна не выказаныя словамі, як бы стоеныя ад іншых, але угадваюцца па асобных рэпліках, учынках, настроі персанажаў, па мастацкіх дэталях, апісанні прыроды і г.д.(1,142).

Вялікая роля падтэксту у мастацкай літаратуры. Асноўны закон кожнага мастацкага твора такі, што, калі ў ім няма падтэксту, то няма і самога мастацкага твора. Справа ў тым, што ідэйны змест літаратурна-мастацкага твора павінен мець імпліцытны (непасрэдна не выказаныя словамі) узровень выражэння. Інакш гэты твор пазбаўляецца мастацкай вартасці. Таму літаратурная з'ява "падтэкст" мае дачыненне і да лінгвістыкі перш за ўсе тым, што "яна ўключаецца ў агульную сістэму шматлівейнасці значэнняў, якія выражае моўны рад, а потым яшчэ і таму, што сама рэалізацыя данага тыпу адносіць паміж знешнімі і глыбіннымі значэннямі часта ажыццяўляецца з дапамогай спецыфічных, непасрэдна моўных сродкаў"(2,84).

Падтэкст літаратурна-мастацкага твора можа выражацца рознымі спосабамі: пры дапамозе скарачэння часткі або цэлага слова, абрэвіяцыі, дадатковых думак на аснове лексічнага значэння слова, пераноснага значэння слова, ужывання агульных назоўнікаў у адзінкавым сэнсе, займенніка, пытання, няпоўных сказаў, лагічнага націску і інш. Сродак імпліцытнага выражэння думкі выступае таксама дыпламатычная мова і само мастацкае слова.

Мастацкае слова - гэта своеасаблівая сфера праяўлення імпліцытнага. З глыбокай старажытнасці імпліцытным выражэннем мастацкай ідэі з'яўляецца так званая Эзопава мова - "асобны стыль выказвання, заснаваны на намёках, недагаворках, іншасказаннях"(3,172).

Звернемся да такога цікавага і лаканічнага элемента выражэння падтэксту, як намінацыя- характарыстыка ў п'есах А.Макаёнка.

У структуры драматычнага твора чытач перш за ўсе знаёміцца з імёнамі і прозвішчамі дзейных асоб, радзей падаюцца разнастайныя характарыстыкі саміх персанажаў. "Прозвішча, імя, імя па бацьку, якія выкарыстоўваюцца для абазначэння літаратурных герояў, неаднародныя паводле канкрэтных семантычных функцыяў, паводле значнасці семантычнай матываванасці. Прозвішча часцей за імя больш значнае, паколькі захоўвае сувязь з першапачатковым (этымалагічным) значэннем-мянушкай"(4,8). Прозвішча-характарыстыка імпліцытна выражае пэўную інфармацыю пра знешнія, унутраныя і асабістыя прыкметы героя. Пісьменнік наўмысна надзяляе персанажаў прозвішчамі-характарыстыкамі і усім творам як імпліцытна, так і экспліцытна тлумачыць свой выбар. А.Макаёнак невыпадкова дае такія

прозвішчы, якія яшчэ ў самым пачатку імпліцытна ствараюць падтэкст ўсяго твора. Пацвердзім сказанае некалькімі прыкладамі з п'ес А.Макаёнка.

Вось прозвішча **Ухватаў** з трагікамічнай гісторыі "Пагарэльцы". Аднакаранёвы агульны назоўнік **ухватка** са значэннем: 'уменне, спрыт у чым-н.' (ТСБМ, 5 : 87). Народна-дыялектны дзеяслоў **ухваціць** называе тое самае, што і літаратурны дзеяслоў **ухапіць**, які, паводле ТСБМ, мнагазначны: 'ухаплю, ухопіш, ухопіць; зак., каго - што. 3. Разм. Захапіць у свае карыстанне; забраць што- н. чужое; украсці. 4. перан. Сумець упрыняць, зразумець што-н., разабрацца ў чым-н. 6. Разм. Паспець зрабіць што-н., управіцца з чым-н.' (5:86).

Герой п'есы А.Макаёнка Ухватаў якраз "сумеў зразумець, разабрацца", "захапіць у свае карыстанне" ўладу і вельмі "ўмела і спрытна" злоўжываў ёю. Займаючы адказную пасаду, Ухватаў вельмі многа "паспеў зрабіць" на карысць сабе і на шкоду народу. Прозвішчам-характарыстыкай А.Макаёнка хоць імпліцытна, але дакладна выказаў асноўныя рысы характару свайго персанажа.

Прозвішча старшыні калгаса **Дабратворскі** з драмы "Узыходы шчасця" красамоўна гаворыць само за сябе. Якасны прыметнік **дабратворны** абазначае што-небудзь спрыяльнае, карыснае, жыватворнае. Малады старшыня адсталaga калгаса сам папрасіўся сюды на гэту пасаду і прыкладае шмат намаганняў, каб зрабіць дабро людзям, вывесці калгас у перадавыя.

Аналагічна можна тлумачыць і прозвішчы-характарыстыкі Крыніцын, Цвярдова (драма "Узыходы шчасця"), Гарошка, Гардзінюк (камедыя "Выбачайце, калі ласка"), Кавальчук, Самасееў, Ліхтароў, Дабрыла (камедыя "Каб людзі не журыліся"), Цыбулька, Скаромны (камедыя-рэпартаж "Таблетку пад язык") і інш., якія прама і найбольш яскрава адлюстроўваюць уласцівасці герояў-тыпаў.

Побач з разгледжанымі антрапонімамі ў літаратурна-мастацкіх творах ужываюцца прозвішчы, якія "не вычарпальна характарызуюць, а даюць ключ да разумення вобраза, часам толькі на аснове асацыяцый" (4,8).

Такім метафарычным прозвішчам з'яўляецца антрапонім **Каравай** (камедыя-рэпартаж "Таблетку пад язык"). У даным выпадку ўласны назоўнік суадносіцца з агульным, які мае значэнні: 'вясельны абрадавы пірог круглай формы', 'вялікая булка, спечаная для якой-н. урачыстасці, свята'. (ТСБМ, 2 : 635). Такім спосабам эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка агульнага назоўніка пераносіцца і на ўласны.

Герой літаратурна-мастацкага твора з адзначаным прозвішчам не можа быць адмоўным. Менавіта гэта і сцвярджае драматург, малюючы вобраз-характар на працягу ўсёй п'есы. Аналагічныя прозвішчы Крандзялёў, Ломцеў (тамсама) характарызуюць не толькі ўнутраныя, але і знешнія якасці персанажаў.

Гэтаксама можна разглядаць і ўласны назоўнік "Маяк" – назву перадавога калгаса, якім кіруе гаспадарлівы старшыня па прозвішчы Каравай (у п'есе "Жыццё патрабуе" калгас "Чырвоны маяк"). У ТБСМ агульны назоўнік маяк зафіксаваны як з прамым 'высокае збудаванне ў форме вежы з сігнальнымі агнямі, якія паказваюць шлях карабля' так і з пераносным значэннем 'пра таго (тое), хто або што паказвае шлях да чаго-н.'. (3 : 130). Памянёны вышэй старшыня Дабратворскі кіруе калгасам з кароткай, але ёмістай назвай "Рух". Агульны мнагазначны назоўнік рух. паводле ТБСМ, гэта – колькаснае ці якаснае змяненне; рост, развіццё'. Да назначэння Дабратворскага старшынёй "Рух" каціўся назад, развальваўся, але новы старшыня змяніў напрамак "Руху" і наладзіў гаспадарку. Падтэкст указаных уласных намінацый відавочны.

Такім чынам, прозвішчы-характарыстыкі, увогуле ўласныя назвы шырока выкарыстоўваюцца А.Макаёнкам для імпліцытнага выражэння думкі. Падтэкст у гэтых выпадках з'яўляецца як бы праграмай, на аснове якой аўтар складае вобразы-тыпы. Але такая праграма не абмежаванне, асабліва тады, калі прозвішча або іншая ўласная назва з'яўляюцца асацыятыўнай характарыстыкай персанажаў, а стварэнне ўнутранага сэнсу, што ў сваю чаргу робіць магчымым зразумець падтэкст больш глыбока.

1. Энциклопедия литературы и искусства Беларуси. Мн., 1987. Т.4.
2. Сильман Т.И. Подтекст как лингвистическое явление // Филологические науки. 1959. № 1.
3. Сцяцко П.У. і інш. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. Мн., 1990.
4. Анисимова Е.А. Номинации лица как средство формирования смысла художественного произведения. Гр., 1997.